

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

В. К. Гришук,
*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
директор Навчально-наукового інституту права, психології та економіки
Львівського державного університету внутрішніх справ*

УДК 34.03

НЕГАТИВНА (РЕТРОСПЕКТИВНА) ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПІДСТАВИ

Досліджено основні концепції юридичної відповідальності людини в її негативному значенні, здійснено відмежування такої відповідальності від заходів (мір) державного примусу; вказано на межі юридичної відповідальності, зосереджено увагу на соціально-етичній, нормативній та фактичній підставах негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності.

Ключові слова: негативна (ретроспективна), юридична відповідальність, заходи примусу, межі юридичної відповідальності, підстава юридичної відповідальності.

У загальній теорії права, як і в загальній філософії та філософії права, не вироблено також єдиного розуміння поняття феномену негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності людини. У сучасній юридичній літературі спостерігається визнання таких ознак цього виду соціальної відповідальності:

- 1) юридична відповідальність — наслідок вчинення людиною правопорушення, форма реагування держави на поведінку людини;
 - 2) юридична відповідальність є наслідком вчинення людиною діяння, яке містить ознаки правопорушення, передбаченого нормами права;
 - 3) юридична відповідальність людини реалізується в межах правового поля;
 - 4) юридична відповідальність людини реалізується компетентними органами держави;
 - 5) юридична відповідальність людини реалізується у визначених законом формах, способах;
 - 6) юридична відповідальність людини має свої стадії реалізації;
 - 7) юридична відповідальність людини реалізується впродовж певного часу і на певному просторі — території держави;
 - 8) юридична відповідальність людини підпорядкована відповідним принципам.
- Найбільш поширеними в загальній теорії права є такі концепції поняття феномену юридичної відповідальності людини в її негативному значенні:
- 1) юридична відповідальність — правовідносини;

© Гришук В. К., 2012

- 2) юридична відповідальність — покарання;
- 3) юридична відповідальність — реалізація санкції;
- 4) юридична відповідальність — здатність людини усвідомлювати свою протиправну поведінку і перетерпіти заходи державно-примусового впливу у формі позбавлення належних їй благ;
- 5) юридична відповідальність — захід, міра примусу за вчинене правопорушення;
- 6) юридична відповідальність — правовий обов'язок людини, що виникає з факту вчиненого правопорушення;
- 7) юридична відповідальність — осуд поведінки, діяння правопорушника, відплата правопорушникові за вчинене правопорушення.

Необхідно зазначити, що прихильники кожної з названих концепцій нерідко також неодностайні в розумінні підходів до визначення їх змістовної частини, іноді окремі вчені виказують прихильність до кількох названих вище концепцій юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність людини зв'язана з потенційним або реальним державним примусом. Однак не можна зводити негативну (ретроспективну) юридичну відповідальність як лише до стягнення чи покарання, так і лише до застосування санкції, бо ці поняття не відображають повною мірою зміст і форми реалізації цієї відповідальності. Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність ширша за своїм змістом від поняття “покарання” і “застосування санкції”. Треба пам'ятати, що негативна (ретроспективна) юридична відповідальність може реалізовуватися і без застосування санкції загалом і покарання зокрема.

Негативну (ретроспективну) юридичну відповідальність людини слід відрізнити від заходів (мір) державного примусу. Поняття “заходи (міри) державного примусу” ширше за об'ємом від поняття негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності, оскільки воно, крім правового стягнення чи покарання, включає й інші правові засоби. Правильною є позиція тих авторів, які стверджують, що державний примус завжди присутній, починаючи уже з моменту набрання чинності нормою права.

Норми права за своєю вираженістю є еталонами, моделями суспільно корисної, суспільно прийнятної поведінки людини, бажаної з боку законодавця. Норми права є виразом правової свідомості суспільства в цілому або домінуючої її частини. Вони утворюють нормативне поле юридичної відповідальності людини, регулюють вольову поведінку людей. У нормах права уречевлена воля держави, **державне веління**. Це державне веління адресоване до індивідуальної **совісті і волі** кожної людини як суб'єкта суспільних відносин через її розум і свідомість. **Совість**, зокрема, є одним із важливих показників гідності людини, її домінуюча чеснота. Державна воля, державне веління реалізується саме через **розум** людини, її індивідуальну **свідомість та совість**, через її **волю**, через потенційну загрозу застосування примусу з боку компетентних органів держави. Спочатку **потенційна загроза** застосування державою примусу спонукає людину до добровільного виконання обов'язку, а у випадку вчинення нею правопорушення виконання обов'язку може бути **як добровільним**, так і наслідком **застосування примусових заходів**, передбачених чинним законодавством. Крім того, на наше переконання, у випадках заподіяння правопорушником матеріальної або моральної шкоди чи обох її видів одночасно цим обов'язком правопорушника охоплюється відшкодування, компенсація такої шкоди.

До числа інших державно-правових заходів правомірно відносять:

- а) **попереджувальні заходи** (наприклад, опис майна особи, яка визнана обвинуваченою у кримінальній справі; оголошення карантину в місцевості, де виникла або може виникнути епідемія);
- б) **заходи припинення** (наприклад, затримання особи, яка вчиняє хуліганські дії);

в) **відновлювальні заходи** (скажімо, ухвалення судового рішення, яким керівник підприємства примушується поновити на роботі безпідставно звільненого ним працівника);

г) **компенсаційні заходи** (зокрема відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної правопорушенням).

Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність людини — це вид її соціальної відповідальності, який є **необхідністю перетерпіти** порушником правових приписів застосування до нього компетентними органами держави передбачених чинним законодавством **примусових заходів** правового впливу у встановлених процесуальній та виконавчій формах. Кожна з цих форм є невід'ємною складовою, важливим елементом усього процесу, процедури реалізації юридичної відповідальності. У цьому зв'язку дуже слушним є застереження, зроблене Ю. В. Феофановим про те, що закон без ритуалу, без процедури його дії призводить владу до свавілля, а громадян — до незахищеності.

Негативна юридична відповідальність є наслідком юридичної безвідповідальності людини, а саме безвідповідальної, протиправної поведінки людини як суб'єкта суспільних відносин, результатом втрати нею **сили відчуття** юридичної відповідальності.

Найбільш оптимальним сьогодні, на нашу думку, є виокремлення **трьох підстав** негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності людини:

- а) соціально-етична (моральна);
- б) нормативно-правова;
- в) фактична.

Соціально-етична (моральна) підстава негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності людини повинна дати відповідь на запитання: чому і за яких умов людина підлягає юридичній відповідальності, а держава в особі компетентних органів влади має моральне право застосувати до неї юридичну відповідальність.

Людина в таких випадках повинна бути наділена пересічним (звичним) рівнем **свідомості і розумною свободою волі** до діяння (дії чи бездіяльності). Вона повинна бути **здатною** співвідносити свою поведінку з приписами правових норм через призму її **совісті** на ґрунті **розумної** індивідуальної та соціальної **необхідності**. Держава у випадку порушення такою людиною приписів правових норм повинна виконати одну із своїх функцій — притягнути її до відповідного виду юридичної відповідальності. У державі демократичного спрямування застосування видів юридичної відповідальності повинно бути збалансованим щодо кожного випадку порушення людиною юридичних норм: кожному такому випадку повинні кореспондувати **розумні (необхідні) і достатні** вид і міра юридичної відповідальності. Зловживання найбільш суворими видами і мірами юридичної відповідальності в державі демократичного спрямування є **недопустимим**.

Науковий аналіз соціально-етичної (моральної) підстави негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності людини в доктринах філософії права та загальної теорії права обов'язково пов'язують з поняттями “розум”, “совість”, “свобода волі”, які є антропологічними основами цієї підстави юридичної відповідальності.

Загалом, теоретичні підходи до з'ясування цього зв'язку зводиться до такого. Держава демократичного спрямування як суб'єкт суспільних відносин здійснює правовий вплив на людину з метою модифікації її поведінки, спрямування її в суспільно корисне або суспільно прийнятне правомірне русло і з цією метою встановлює правові межі суспільної свободи людини як суб'єкта суспільних відносин. Саме правове поле в цих межах — бажаний демократичною державою ґрунт для реалізації автономної свободи волі і відповідальності людини як суб'єкта суспільних відносин. За цими межами свобода волі людини породжуватиме свавілля і, як результат, її юридичну відповідальність.

Між правовою (юридичною) свободою людини і її юридичною відповідальністю наявна відносна кореляційна залежність. Юридична відповідальність є, образно висловлюючись, зворотною стороною правової (юридичної) свободи. Зростання обсягу правової (юридичної) свободи обумовлює зростання обсягу її юридичної відповідальності. Зростання ж обсягу юридичної відповідальності може вести до звуження обсягу правової (юридичної) свободи.

Важливе значення для теорії юридичної відповідальності людини має з'ясування співвідношення між категоріями “свобода волі” і “необхідність”. Необхідність не пригнічує людину, вона ставить її в таке становище, коли людина повинна вибирати, вирішувати самостійно. Тим самим **необхідність** виступає об'єктивною передумовою відповідальності людини, суб'єктивно ж передумовою юридичної відповідальності є її **свобода волі**. Розгляд свободи волі людини поза рамками необхідності породжує свавілля, всездозволеність, волюнтаризм. Необхідність поза свободою волі породжує повну нездатність людини до самостійних рішень, вчинків, породжує її часткову чи повну інфантильність, а також безмежну віру в долю, тобто фаталізм.

Між “свободою волі” і “необхідністю” є “свобода совісті” як детермінанта розумного вибору людиною варіанта поведінки в конкретній життєвій ситуації. У тих випадках, коли совість, якщо вона є у людини на достатньо розвинутому рівні, панує над волею, вибір людиною варіанта правомірної поведінки через її **позитивну силу волі** є найбільш вірогідний. Коли таке панування совісті над свободою волі відсутнє — найбільш вірогідним є вибір людиною протиправного варіанта поведінки **через негативну силу її волі**.

Правовий раціоналізм є однією з основних підвалин сучасної філософії, філософії права, загальної теорії права. **Розум** є найвищою, іманентною складовою здібностей людини, яка стерує до утвердження загальнолюдських гуманістичних цінностей права. Право як втілення розуму, спрямоване до розумних істот — людей. Воно здатне стимулювати необмежену і розумну волю людини, якщо має достатньо міцні демократичні підвалини.

Об'єктивне право є уречевленням розуму, **продуктом розуму** людини, її **совісті і волі**. Через право **розум як його основа** впливає на волю людей, схилиючи їх до соціально-позитивної поведінки. **Розум** конкретної людини, як правило, здатний оцінити рівень уречевленого в нормі права розуму, співвіднести його з власним розумом і совістю. Від цієї індивідуальної оцінки залежить значною мірою розвиток мотиваційного процесу людини на вибір відповідного варіанта поведінки: правомірного чи протиправного. Тому **норма права повинна бути “розумною”, “добросовісною”,** соціально зумовленою загалом і через призму природно правомірних інтересів і потреб пересічної людини, до розуму, волі і совісті якої вона адресована. **“Нерозумна”, “безсовісна”** в побутовому розумінні норма права не сприймається широким загалом людей, ігнорується ними у формі пасивного чи активного спротиву через невиконання її приписів, підшукування шляхів для того, щоб обійти ці приписи, зокрема, за допомогою корупційних дій і схем. Вона приречена лише на малоефективне примусове застосування і реалізацію з мінімальним успіхом. Натомість “розумна”, “добросовісна” норма права є найбільш придатна для сприйняття її розумом, совістю і волею максимально широким загалом людей, що є вагомою складовою надійної основи реалізації такої норми з найбільш високим рівнем ефективності. Окрім цього, “розумна”, “добросовісна” норма права є тим вагомим чинником, який максимально сприяє утвердженню поваги до права, формуванню позитивної юридичної відповідальності людини. Очікування такого соціально-правового результату з найбільшою вірогідністю може бути забезпечене тоді, коли **розум законодавця** базується на виявлених юридичною наукою закономірностях і потребах правового регулювання, що є частиною інтелектуального потенціалу суспільства. Тому повага до права повинна мати двосторонній вияв: з боку держави — в особі законодавця, компетентних органів держави, які повинні

беззастережно поважати людину як розумну, правову істоту, поважати її гідність, права і свободи, сприяти їх утвердженню та розвитку. Саме в цьому, головним чином, проявляється **позитивна відповідальність держави**. З боку громадян — це повага до держави, до її розумних, справедливих, гуманних законів. Лише за таких умов можливий надійний зворотній зв'язок між людиною і державою, а отже, і ефективність державного управління.

Свобода волі людини як потенційна можливість містить у собі опосередковані її розумом такі інтелектуально-вольові характеристики: **свобода бажання, свобода вибору, свобода дій**. Вона є однією з фундаментальних цінностей цивілізованої ментальності людини, її невід'ємною рисою. Свобода волі визнає за людиною **право** вільного вибору й **обов'язок** відповідати за здійснений вибір соціально значимої поведінки. Відповідальність є вагомою гарантією унормованої свободи людини.

Право як соціальна реальність, нормативний регулятор є мірилом як **внутрішньої**, так і **зовнішньої** свободи людини як суб'єкта суспільних відносин, нормативною формою її вираження. Право як мірило внутрішньої свободи людини сприяє унормуванню її **внутрішньої свободи** — **свободи волі**, свободи вибору варіанта її поведінки, сприяючи через закріплені в ньому ціннісні орієнтири поступальній соціалізації людини, зміцненню її внутрішніх установок просоціального, правомірного характеру, зростанню її рівня суспільної благонадійності, законослужняності. У кінцевому рахунку це повинно забезпечити надійний рівень позитивної юридичної відповідальності людини, коли вона переконана в необхідності співвідносити свою поведінку з вимогами правових норм, діяти у правовому полі. Формування **свободи волі** людини в такому випадку беззаперечно узгоджується з приписами норм права. У цій ситуації право виходить з презумпції наявності у людини достатньо високого рівня розуму, соціалізації, совісті, сили волі, поваги до права, соціальної благонадійності. Воно звернене до **свідомості і волі** такої людини як суб'єкта суспільних відносин і в цьому разі є вірогідним прагматичний розрахунок на позитивний зворотній зв'язок між державою, як правовим регулятором суспільних відносин і адресатами правових приписів в особі людини як суб'єкта суспільних відносин. Розрахунок на такий зв'язок не завжди виправданий у силу особистісних і соціальних факторів суб'єктивного та об'єктивного характеру, зокрема коли добросовісна людина, маючи силу і маючи волю, але **не маючи сили волі**, поводить безвідповідально і вчиняє правопорушення, законотвірним наслідком якого є її негативна юридична відповідальність.

Виконуючи роль мірила **зовнішньої свободи** людини як суб'єкта суспільних відносин, право зорієнтоване на достатній рівень її чеснот. В іншому випадку діє зворотна презумпція: відсутність у людини достатнього рівня соціалізації, соціальної благонадійності, совісті, розумної сили волі, поваги до права об'єктивно вимагає застосування до неї нормативно визначеного примусу з метою зміцнення її індивідуальних нормативно-правових установок, модифікації поведінки такої людини у суспільно-позитивному руслі. Інтенсивність цього примусу значною мірою залежить від суспільної шкідливості чи суспільної небезпечності вчиненого людиною діяння, а також особи винного.

Поєднання відчуття свободи й усвідомлення **розумної соціальної та індивідуальної необхідності** людиною породжують специфічну залежність, онтологічним змістом якої є самопідкорення, самопримус до унормованої поведінки у правовому полі, у просоціальному руслі.

Необхідність нерідко пов'язана з двома іншими алетичними модульностями: **випадковість і неможливість**. Саме в такому їх органічному поєднанні забезпечена можливість якомога повної характеристики поняття та форм реалізації юридичної відповідальності людини. При цьому **необхідність корелює з невідворотністю, випадковість** — з довільністю, а **неможливість** — з повним виключенням юридичної відповідальності людини.

Свобода людини, як зовнішня, так і внутрішня (свобода волі), реалізується через правовий еквівалент, яким є **правосуб'єктність**, що характеризується єдністю **трьох правових інститутів**: правоздатність; дієздатність; деліктоздатність. При цьому під **правоздатністю** в юридичній літературі розуміється визнана державою здатність людини мати юридичні права й обов'язки, а під **дієздатністю** визнана державою здатність людини своїми самостійними, вольовими вчинками набувати, здійснювати, змінювати чи припиняти юридичні права й обов'язки. **Деліктоздатність** — визнана державою здатність людини самостійно обирати варіант поведінки і відповідати за неправомірну реалізацію прав чи виконання обов'язків.

Юридична свобода людини є невід'ємним елементом механізму суспільної правової реальності, **домінуючою соціальною цінністю**, однією з надійних підвалин громадянського суспільства. **Право як мірило свободи і відповідальності** людини створює **поле юридично значимої її свободи**, яке є найбільш безпечним місцем для формування і зовнішнього виразу індивідуальної **совісті і свободи волі** людини. **Унормована правова свобода** людини — це ті соціально-правові можливості її поведінки, які визначені нормами чинного законодавства в широкому розумінні цього слова через дозвіл, заохочення, зобов'язання, заборону. Вихід за нормативні рамки, межі юридичної свободи нерозривно зв'язаний з відповідним видом юридичної відповідальності людини. Унормована правом свобода волі людини реалізується через суспільно корисні, суспільно прийнятні, суспільно шкідливі, суспільно небезпечні або суспільно нейтральні моделі поведінки людини. Свобода волі людини забезпечує їй **свободу вибору** між правомірною і протиправною поведінкою.

Свобода волі людини тим самим співвідноситься з волею держави (державним велінням). Наслідком позитивного співвідношення свободи волі людини і волі держави (державного веління) є її позитивна (перспективна) юридична відповідальність. Наслідком негативного співвідношення волі людини і волі держави (державного веління) є вихід людини за межі юридичної свободи і, як наслідок, настання її негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності. Тут людина постає **як неправова істота**. Тому коли таке співвідношення виникає на раціональному рівні, а не на суто емоційному, шансів на результат у вигляді позитивної юридичної відповідальності людини значно більше.

Свобода волі, таким чином, не є причиною протиправної поведінки людини, вона — лише діапазон можливої її поведінки в правовому полі.

Розрізняють юридичну свободу людини (**формальну**) і юридичну свободу людини (**реальну**). **Формальна** юридична свобода — це передбачені нормами права можливі та доцільні моделі поведінки людини в суспільстві. **Реальна** юридична свобода — це реалізація людиною своїми індивідуальними здібностями і зусиллями передбачених нормами права юридичних можливостей юридичної свободи на ґрунті реальних суспільних умов її реалізації.

Таким чином, право є одночасно і регулятором суспільних відносин і регулятором вольової поведінки людей в умовах суспільства.

Праву як мірилу свободи людини властивий динамічний характер: воно постійно розвивається з розвитком суспільних відносин. Тому одним із головних завдань законодавця є забезпечення розвитку права, гармонізація цього розвитку з розвитком суспільних відносин. Лише за цієї умови право буде максимально наділене інструментальними властивостями мірила свободи, справедливості, гуманності та демократії. Гармонійний розвиток права у співвідношенні з суспільними відносинами, суспільними інтересами і потребами — запорука прогресивного поступу суспільства на шляху до нових рівнів цивілізації.

Зовнішня свобода людини легалізується в праві, у першу чергу, через закріплення її у формі суб'єктивних прав, свобод та обов'язків як у міжнародному праві, так і у внутрідержавному, головним чином, на рівні Конституції як основного закону держави. Легалізація зовнішньої свободи людини у формі суб'єктивних прав, свобод та обов'язків — це лише одна із форм визначення її меж. Детальна ж

регламентація меж зовнішньої свободи людини здійснена в чинних нормативних актах держави як матеріальних, так і процесуальних та виконавчих. У чинному законодавстві правам і свободам людини кореспондують відповідно суб'єктивні обов'язки. Суб'єктивні права, свободи й обов'язки становлять правовий статус людини в суспільстві. Вони є легальним орієнтиром меж соціальної свободи кожної людини в цивілізованому суспільстві. Суспільною практикою доведено, що немає прав і свобод без обов'язків, як і немає обов'язків без прав і свобод. Оптимальним варіантом є їх гармонійне поєднання, узгодження за допомогою норм права у правовому полі, на правовому ґрунті. Органічна єдність прав, свобод і обов'язків є засадою цивілізованого визначення меж зовнішньої свободи у правовому полі держави.

Внутрішня свобода людини — **свобода волі**, значною мірою, як уже зазначалося, формується під впливом її морально-психічних, правових установок та приписів, що містяться в уповноважувальних (дозволяючих), зобов'язувальних, заохочувальних та заборонних правових нормах. Важливе значення у цьому процесі має рівень забезпечення доступності до людей як суб'єктів суспільних відносин цих установок, приписів. Традиційними формами забезпечення доступності правових установок, приписів є **правова пропаганда, правове виховання, правова освіта**.

Вочевидь, назріла необхідність критично оцінити конституційний принцип “Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності” (ч. 2 ст. 68 Конституції України). Він повинен бути урівноважений не лише конституційним обов'язком держави доводити свої правові приписи до людини, але й **виробленням ефективного механізму** цієї діяльності через правову пропаганду, правове виховання, правову освіту. Сучасні можливості держави в цьому напрямі далеко не вичерпані. Використання цих можливостей дозволить зміцнити інтелектуально-правові установки людини, а отже, і її позитивну юридичну відповідальність.

Межі соціальної свободи людини, як уже зазначалося, значною мірою визначаються державою за допомогою норм права. Кожна норма права містить у собі відповідний припис, веління держави суб'єктові суспільних відносин, вказуючи на бажаний державою стандарт, модель його поведінки в певних умовах соціального буття. Такий **припис, веління**, забезпечується потенційною або реальною примусовою силою держави, яка покликана контролювати соціально значиму поведінку людини як суб'єкта суспільних відносин, забезпечувати дотримання нею меж соціальної свободи через застосування юридичної відповідальності. За цих умов **необмежена воля** людини, як уже зазначалося, унормовується не лише в межах соціальної правової (юридичної) свободи, але й в органічному зв'язку з **розумною соціальною та індивідуальною необхідністю та юридичною відповідальністю**, яка, як відомо, також має чітко визначені в законі межі і міру. Держава в особі законодавця і своїх компетентних органів повинна, у першу чергу, з'ясувати, чи має вона **моральне право** обмежувати свободу людини в конкретній життєвій ситуації, чи можливо вирішити соціальну проблему іншими методами і засобами.

Таким чином, свободу людини у праві слід уявляти як **розумну правову необхідність**, узгоджену з її власними переконаннями, установками, ідеалами, інтересами і потребами, опосередковану її **совістю** та забезпечувану **силою волі** людини.

Право, як **уречевлення, продукт людського розуму**, повинно бути наділене рисами загальнолюдських цінностей. За таких умов розум і воля людини, її **розумна свобода волі і розумна правова необхідність** служать онтологічними основами підстав юридичної відповідальності.

Розумна правова необхідність в ідеалі має дихотомічний характер: соціальна та індивідуальна. Мудрість законодавця проявляється лише тоді, коли він зуміє виявити, з'ясувати для себе, зрозуміти в кожній конкретній ситуації вирішення питання правового врегулювання відповідних суспільних відносин, об'єктивно-суб'єктивний зміст соціальної та індивідуальної розумної необхідності і **гармонійно поєднати їх** у своєму вольовому приписі, втіленому в моделі правової норми чи

норм. Цей вольовий припис, як відомо, визначає права, свободи та обов'язки суб'єктів суспільних відносин, межі їх здійснення. Тому на передній план завжди повинна виходити потреба з'ясування соціальної зумовленості тієї чи іншої норми права на науково-практичному рівні. З другого боку, суб'єкт суспільних відносин, будучи просоціально налаштованим, повинен бути здатним з'ясувати, сприйняти розумність соціальної необхідності, оцінити розумність своєї індивідуальної необхідності та гармонійно поєднати її з розумною соціальною необхідністю. Цей результат виявляється через складний мотиваційно-вольовий процес. Як уже зазначалося, у тих випадках, коли норма права містить у собі **явно відвертий нерозумний вольовий припис**, не викликаний соціальною необхідністю, людина як суб'єкт суспільних відносин або ігнорує такий припис або шукає шляхи його обходу. У таких ситуаціях домінує розумна **суб'єктивна**, індивідуальна необхідність. Поряд з цим антисоціально налаштована людина, як правило, переважно не сприймає розумної соціальної необхідності, втіленої в нормі права, надаючи перевагу суб'єктивній розумності своєї індивідуальної необхідності. У цьому випадку є глибоко моральним, виправданим застосування до неї з боку компетентних органів держави правомірного примусу з метою модифікації її поведінки у правомірне русло. Це в ідеалі. У практичному ж повсякденному бутті все значно складніше, оскільки постійно є актуальною проблема ефективності контролю за соціально-значимою поведінкою людей як суб'єктів суспільних відносин та проблема ефективності правозастосування, вирішення яких залежить від низки факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру.

У юридичній літературі, у зв'язку з мірою свободи і мірою відповідальності людини, розглядається поняття **“несвобода”** як парна категорія щодо категорії **“свобода”**. Поняття **“несвобода”** при цьому правомірно розглядається у поєднанні із зовнішніми нормативними засадами соціальної дійсності. **“Несвобода”** є результатом визнання людиною волі інших суб'єктів суспільних відносин, зокрема волі держави, коли йдеться про правову дійсність. Соціальна **“несвобода”** розглядається, у першу чергу, як правова несвобода людини.

Юридична відповідальність правопорушника **не безмежна**. Вона має свої межі, які чітко визначені в чинному законодавстві. Вироблення, визначення раціонально оптимальних меж юридичної відповідальності — завдання законодавця. Правозастосовні органи держави мають передбачені законодавством можливості для індивідуалізації відповідальності порушників норм права.

Складність домінуючого становища законодавця полягає, у першу чергу, в тому, що він повинен, з одного боку, зрозуміти, з'ясувати соціальну зумовленість правового регулювання для того, щоб запобігти як надмірності, так і недостатності правового регулювання суспільних відносин, а з другого боку – забезпечити відповідну високу якість правового регулювання суспільних відносин.

Нормативно-правову підставу негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності людини можна розуміти на трьох рівнях:

- а) мікрорівень;
- б) макрорівень;
- в) мегарівень.

На **мікрорівні** нормативно-правовою підставою для застосування до людини негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності є норма (норми) матеріального законодавства, яка закріплює склад відповідного правопорушення.

Нормативно-правовою підставою негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності людини на макрорівні розуміння феномену цього явища є норма (норми) матеріального законодавства, яка закріплює склад відповідного правопорушення, а також норми процесуального законодавства, які визначають процедуру притягнення її до відповідного виду юридичної відповідальності і призначення правового стягнення чи покарання, та норми виконавчого законодавства, які визначають порядок і умови виконання призначеного їй правового стягнення

чи покарання. Крім того, у випадку притягнення людини до кримінальної відповідальності — норми кримінального та кримінально-процесуального права, які визначають реалізацію інституту судимості.

Нормативно-правову підставу негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності людини **на мегарівні** розуміння цього поняття становлять норми міжнародного права та внутрідержавного законодавства, що визначають протиправність вчиненого людиною діяння, норми внутрідержавного законодавства, які визначають склад цього правопорушення і процедуру застосування до людини юридичної відповідальності (норми процесуального та виконавчого законодавства).

На будь-якому рівні розуміння нормативно-правової підстави негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності важливими її підставами є рішення Європейського суду з прав людини та рішення українських судів.

Фактичною підставою негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності людини є юридичний факт — вчинення нею як суб'єктом суспільних відносин **нормативно-правового діяння**, яке містить склад відповідного правопорушення, тобто вчинку, який заборонений законом під загрозою притягнення винного у його вчиненні до відповідного виду юридичної відповідальності. Склад правопорушення характеризується чотирма елементами: об'єкт; об'єктивна сторона; суб'єкт; суб'єктивна сторона. Відсутність хоча б одного з цих елементів або якоїсь з їх ознак означає відсутність підстави для притягнення людини до негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність людини можлива лише за діяння, які є суспільно значимими, тобто такими, які зачіпають інтереси інших членів суспільства, держави, всього суспільства. Вона є наслідком безвідповідальної поведінки людини, вчинення нею діяння, яке заподіює шкоду або створюють реальну можливість заподіяння шкоди інтересам іншої людини (людей), іншим суб'єктам суспільних відносин. Тобто ці діяння людини є об'єктивно суспільно шкідливими або суспільно небезпечними. Такі діяння є і повинні бути юридично значимими для законодавця і правозастосувачів.

Надійшла до редакції 25.04.2012

Гришук В. К. Негативная (ретроспективная) юридическая ответственность и ее основание

Исследованы основные концепции юридической ответственности человека в его отрицательном значении, осуществлено отграничение такой ответственности от иных мер государственного принуждения, определены границы ретроспективной ответственности, сосредоточено внимание на ее нормативных и фактических основаниях.

Ключевые слова: отрицательная (ретроспективная), юридическая ответственность, меры принуждения, пределы ответственности, основание ответственности.

Hryshchuk, V. K. Negative (Retrospective) Legal Liability and its Base

This article explores the basic concepts of legal responsibility of man in its negative sense, by separating the responsibility of such measures (measures) of state coercion, defined the limits of retrospective liability focuses on the normative and factual grounds of negative liability.

Keywords: negative (retrospective), liability, coercive measures, limits of liability, liability base.

